

В статье осуществлен анализ условий материально-бытовой жизни польского населения Станислава в 1939–1941 гг. Прослеживается влияние политики национализации на изменения экономического и социального характера. Внедрения советской системы хозяйствования и ликвидация частного сектора повлекли значительное ухудшение материального положения населения по сравнению с межвоенным периодом.

Ключевые слова: поляки, Станислав, советизация, материально-бытовая жизнь.

The article analyzes the conditions of material and community life of Polish population in Stanislaw 1939–1941. The impact of the policy of nationalization on changes in economic and social character are shown. In general, the introduction of the Soviet system of management and liquidation of private sector led to a significant worsening of financial situation of the population compared to the interwar period.

Key words: Polish, Stanislaw, Sovietization, material and domestic life.

УДК 930.2 (477.83/.86)
ББК 63.2 (4 Укр) 624

Тетяна Турчин

УКРАЇНСЬКА ЛЕГАЛЬНА ПРЕСА СТАНІСЛАВЩИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ НАСЕЛЕННЯ ПРИКАРПАТТЯ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ КРАЮ (1941–1944 рр.)

У статті подано характеристику українських періодичних видань, які виходили під час нацистської окупації Станіславщини. Проаналізовано основні групи статей періодичних джерел з проблеми примусової праці українців Прикарпаття. Досліджено агітаційно-пропагандистські методи окупантів, спрямовані на залучення до праці якнайбільшої кількості населення краю.

Ключові слова: періодичні джерела, українська окупаційна преса, нацистська окупація, примусова праця, Прикарпаття.

Одними з найдієвіших засобів інформування жителів дистрикту Галичина під час нацистської окупації краю були українські часописи. Не зважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію, у всіх повітових та обласних центрах Галичини українські періодичні видання відновили свою діяльність. На теренах Станіславщини почали виходити “Самостійна Україна”, “Українське слово”, а згодом “Станіславівське слово”, “Вісник Станіславівської Обласної Управи”; Коломиї – “Воля Покуття”, “Останні вісти”; Рогатині – “Рогатинське слово”; Калуші – “Калуський голос”.

Метою статті є дослідження проблеми примусової праці українців Прикарпаття в роки німецької окупації на основі легальної періодичної преси Станіславщини. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: висвітлити німецьку окупаційну політику у сфері пошуку робочої сили, простежити процес розвитку фахового шкільництва в краї на основі публікацій періодичних видань, показати агітаційно-пропагандистські заходи нацистської адміністрації, спрямовані на залучення до праці якнайбільшої кількості населення Прикарпаття.

Радянські вчені не досліджували легальну пресу періоду німецької окупації, звинувачуючи українські часописи в співпраці з окупантами. Процес вивчення періодичних видань українськими вченими розпочався в березні 1993 р., після створення Науково-дослідного центру періодики при Львівській науковій бібліотеці ім. Василя Стефаника АН України. У цьому ж році В.Лизанчук проаналізував частину публікацій станіславської газети “Українське слово” [17]. У 2005 р. була надрукована праця Б.Чернякова “Окупаційна і легальна періодична преса в Україні, 1941–1944: джерела дослідження : бібліографія” [36].

Львівський учений К.Курилишин подав історико-бібліографічні описи та історичну характеристику кожного з 365 українських періодичних видань [16; 17]. Історико-бібліографічне дослідження українських часописів, які виходили в м. Станіслав з 1879 р. до 1944 р., у своїй монографії здійснила М.Галушко [6].

Після відступу з м. Станіслав останніх військових підрозділів радянської армії, на територію міста (2 липня 1941 р.) вступили угорські війська. Міські та районні управи як представники української влади на місцях перебравли повноваження у свої руки [2, с.57].

Станіславська область, як територіальна одиниця проголошеної Української Держави, на той час складалася з двох окружних тимчасових управ. До Коломийської тимчасової управи входили Городенківський, Косівський, Коломийський, Снятинський повіти, а до Станіславської – Долинський, Калуський, Надвірнянський, Станіславський, Рогатинський повіти. Місто Станіслав складало окрему адміністративну одиницю [1, с.65].

Проте вже 22 липня 1941 р. А.Гітлер підписав указ про передачу влади на місцях цивільній німецькій адміністрації та включення території краю до польського Генерал-Губернаторства. А 1 серпня 1941 р. генерал-губернатор Г.Франк видав “Розпорядження про адміністрацію Галичини”, яке ознаменувало утворення нової адміністративної одиниці – дистрикту Галичина. Колишня Станіславська область перестала існувати. Дистрикт Галичина був поділений на окремі округи (крайси), які, у свою чергу, поділялися на повіти. З округів були виділені великі міста [1, с.69].

Першою на теренах Станіславщини розпочала свою видавничу діяльність газета “Самостійна Україна”. Головним редактором періодичного видання був Д.Греголинський, а відповідальним – І.Чепига. Загалом було надруковано 5 номерів газети.

Згідно з розпорядженням командування мадярського корпусу “Карпатгрупи”, на зміну “Самостійній Україні” прийшов часопис під назвою “Українське слово” [32, с.4]. Перший номер “Українського слова” був надрукований 22 липня 1941 р. у м. Станіслав. У різний час редакторами “Українського (Станіславівського) слова” були В.Гуцуляк, Д.Греголинський, І.Чепига [6, с.32]. З 1 квітня 1942 р. назву видання “Українське слово” було змінено на “Станіславівське слово” [33, с.6].

Тижневик “Рогатинське слово” уперше вийшов у світ 23 липня 1941 р. за сприянням Організації українських націоналістів (ОУН). На початку свого існування тижневик був органом Рогатинської повітової управи (числа 1–4, 1941 р.) і виходив двічі на тиждень, у середу та суботу. Відповідальним редактором “Рогатинського слова” був М.Угрин-Безгрішний. Останній номер “Рогатинського слова” був надрукований 3 грудня 1941 р.

Перше число “Вісника Станіславівської Обласної Управи” вийшло друком 29 липня 1941 р. Угорське військове командування затвердило його без змін. У “Віснику...” публікувалися приписи української національної влади 1941 р., які легальним способом набували правової сили. Головним редактором часопису був В.Яшан [6, с.279]. Друге число “Вісника...” не було надруковане, хоч для нього було зібрано значно більше матеріалу, ніж для першого.

Періодичне видання “Воля Покуття” побачило світ 6 липня 1941 р. Часопис з 1 по 2/3 числа 1941 р. виходив як друкований орган ОУН. За 10/11 – 13 числа 1941 р. “Воля Покуття” була органом української громадської думки, а з 14/15 до 32 числа 1941 р. – “Вісником Коломийської округи”. У 1943–1944 рр. часопис виходив як український популярний тижневик для Коломийщини. Редакторами “Волі Покуття” були Я.Христич (1941–1942) та О.Боднарівч (1943–1944) [16, с.180].

“Останні вісті” фактично були доповненням до газети “Воля Покуття”. Тижневик уміщував повідомлення верховного командування німецьких збройних сил, урядові розпорядження та оголошення Коломийського окружного староства. Відповідальним редактором “Останніх вістей” був Я.Христич. [17, с.142].

Як було вище зазначено, з 1 квітня 1942 р. видання “Українське слово” змінило свою назву на “Станіславівське слово”. Однак фактично часопис “Станіславівське слово” був продовженням “Українського слова”. Редакторами газети були Д.Греголинський та А.Княжинський. “Станіславівське слово” виходило як орган Українського Окружного Комітету (УОК) у м. Станіслав [6, с.286–287].

З 2 серпня 1942 р. до 28 травня 1944 р. “Станиславівське слово” видавали в м. Львів. Часопис почав виходити як український популярний тижневик для Станиславщини, Калущини та Коломийщини з початковою нумерацією чисел. Відповідальним редактором видання став О.Боднарівч.

З початку серпня 1941 р. нацистські окупанти розгорнули широкомасштабну кампанію з так званої заготівлі “сільськогосподарських контингентів”, яка набула примусового характеру. Для того, щоб виконати встановлені окупаційною адміністрацією норми здачі продуктових контингентів, селяни повинні були вчасно розпочати збір урожаю.

У “Відозві до селян Галичини” від 8 серпня 1941 р. губернатор д-р Ляш закликав селян вчасно розпочати збір урожаю. “Селяни і селянки!.. Ні один не сміє виключити себе з цієї праці, а ні з наложених на нього обов’язків. Шкідники всякого рода будуть каратися з безоглядною суворістю...” [4, с.1].

З 15 серпня 1941 р. офіційно розпочався процес здачі збіжжевого контингенту селянами [10, с.1]. Начальник обласного господарського уряду Сірк у “Постанові ч. 1”, закликав селян “...негайно розпочати поставку всіх сільськогосподарських продуктів на заготівельні пункти (заготпункти). В першу чергу доставляти на заготпункти збіжжя, худобу, молоко, бараболі, бобові, сіно...” [25, с.5].

У тижневику “Калуський голос” із цього приводу зазначалося: “...Найважливішим обов’язком, що його мусить сповнити наш селянин, це обов’язок прохарчувати армію й цивільне міське населення... Але не треба дивуватися, коли за не сповнення обов’язку зустрине селянина кара...” [22, с.2].

Безробітну молодь у віці від 17 до 35 років залучали до примусової праці на територіях краю. У Галичині були створені “Українська служба Батьківщині” (УСБ) і “будівельні служби”, які займалися ремонтом доріг, мостів, зведенням дамб на річках та ін.

Весною 1942 р. у рядах УСБ на Покутті перебувало 1 135 рядових членів і 35 провідників (старшин та підстаршин). З 22 грудня 1942 р. при Окружній Управі в Коломії розпочався 3-тижневий курс для вишколу підстаршин до УСБ, пройти який зголосилося 40 чол. [27, с.7].

Спочатку до УСБ залучали лише чоловіків української національності. Проте вже 30 березня 1942 р. до уряду УСБ, який знаходився на вул. д-ра Г.Франка, 14–15, повинні були “з’явитися мужчини української та польської національності... без огляду на те, чи мають яке заняття чи ні...” [11, с.5].

У статті “Відбудова рідного краю” указувалися переваги праці в УСБ. Добровольців обіцяли забезпечити житлом, робочим одягом і взуттям, виплатити по 50 грошів за кожний робочий день. Крім цього, працівники отримували медичне обслуговування та соціальне забезпечення в разі отримання травм у робочий час [3, с.2].

У періодичній пресі УСБ часто порівнювали з державною Службою праці в Німеччині. У статті “На службі Батьківщині одні лопатою – другі крісом” підкреслювалося, що “час, проведений у таборі УСБ, використає наш юнак, як німецький юнак у “Службі Праці” – на відповідну підготовку до майбутньої військової служби” [21, с.1].

У публікації газети “Калуський голос” під назвою “Завдання Української служби Батьківщині” наголошувалося, що “...Українська служба Батьківщині помагає молоді сповнити громадянський обов’язок, причинитися до господарської відбудови краю... Кожний Український юнак мусить необхідно перейти цю школу життя” [10, с.3].

Реєстрація та праця в УСБ були обов’язковими, а будь-який непослух строго карався. “...Нашим юнакам слід пам’ятати, що служба в УСБ є обов’язковою й хто оминає її., того жде строга кара за законами воєнного часу...” [31, с.1].

Частина працездатного населення залучалася до обов’язкової трудової повинності в так званих “будівельних службах” (budienst) [2, с.83]. Опіку над українськими юнаками, які працювали в “будівельних службах”, здійснював референт опіки над молоддю Українського Окружного Комітету в м. Станіслав проф. Р.Ковальський. Референтом

“будівельної служби” в м. Станіслав був В.Карпович. Керуючим відділами “будівельної служби” Станіславського округу був фон Сехерс, а його заступником – Люмпе [8, с.6].

“Будівельні служби” були примусовими таборами праці для юнаків усіх національностей, чим відрізнялися від УСБ. У статті “Перегляд молодців до “будівельної служби” попереджали про покарання для тих, які не зареєструються в будівельній службі. “Хто не зголоситься до перегляду (а перед тим до реєстрації), буде покараний гривною до 200 злотих, або арештом до 14 днів та буде примусово допроваджений” [24, с.4].

Для жінок у Галичині заснована “Жіноча служба Україні” (ЖСУ). ЖСУ складалася з двох відділів: жіноцтва та суспільної опіки. Реєстрацією всіх працездатних жінок м. Станіслав і направленням їх на місце роботи займався відділ жіноцтва. В обов’язки відділу суспільної опіки входили: тимчасове забезпечення найбільш знедоленого населення міста харчами, грошима та подальше їх працевлаштування [10, с.4].

У публікації під назвою “Жіноча служба Україні”, уміщеній у газеті “Калуський голос”, повідомлялося, що при ЖСУ діяли організаційно-пропагандистська, господарська та “секція скермовування жінок на працю...”. “...По містах і містечках, а в першу чергу у Львові, будуть відкриті курси організаторок, санітарок, машиністок, фризєрок тощо” [9, с.6].

Система примусової праці в Галичині включала в себе мережу професійних шкіл. Як відомо, керівництво Німеччини негативно ставилося до розвитку освіти на окупованих територіях. Однак потреба у кваліфікованій робочій силі постійно зростала, тому в Галичині почався розвиток професійного шкільництва.

У статті “Підготовча школа робітників до Райху” зазначалося, що “...для успішного використання робітників і для піднесення їх фахової вартості, зорганізовано систематичний і доцільний (їх) фаховий вишкіл, який має некваліфікованих робітників перемінити в високоартісні кадри робітників...” [25, с.3].

У містах відкривали промислово-будівельні школи. При школах діяли бурси, де проживали учні переважно із сільської місцевості. З 24 березня до 4 квітня 1942 р. проводився запис юнаків віком від 14 до 19 років української національності, які мали арійське походження, до державної промислово-будівельної школи в м. Станіслав [34, с.5].

Для жителів сіл були відкриті хліборобські школи (Berufsschule). Найбільше цікавлять професійні сільськогосподарські школи, навчання в яких було обов’язковим. Вони були призначені для сільської молоді від 14 до 18 років, які закінчили народну школу. Навчання в таких школах тривало 2 роки. Заняття проходили один раз на тиждень по 6 годин.

У тижневику “Калуський голос” зазначалося про відкриття професійних сільськогосподарських шкіл у Калуші, Новиці, Голині, Войниліві, Рожнятові та Долині [29, с.4].

Відділ науки й навчання при Уряді губернатора дистрикту оголосив запис до таких сільськогосподарських шкіл:

1. Сільськогосподарські школи нижчого типу, до яких входили однорічні сільськогосподарські школи для чоловіків, однорічні сільськогосподарські школи для жінок (господарів і господинь), однорічні городничі школи у Львові та Заліщиках.

Умови вступу до шкіл такого типу були однаковими: досягнення 16-річного віку, закінчення народної школи, проходження 2-річної практики у своєму або чужому господарстві.

2. Сільськогосподарські школи вищого типу. Серед них були: дворічні чоловічі хліборобські школи (одна з них діяла в с. Лісна Слобідка Коломийського району), дворічні жіночі хліборобські школи (школи сільських господинь), дворічні городничі школи.

Умовами вступу до сільськогосподарських шкіл вищого типу були: досягнення 18-річного віку, 2-річна практика в сільському господарстві, складання іспитів з української та німецької мов, рахунків і природознавства [5, с.7].

Окрему групу періодичних джерел становили статті, які характеризували процес набору та вивезення населення дистрикту на роботу до III Райху. Процес вербування жителів краю до Німеччини здійснювали Уряди праці. Повноваження Уряду праці, який знаходився в м. Станіслав, поширювалися на всю колишню Станіславську область. Його філії розміщувалися в Коломиї, Калуші, Рогатині.

Перші добровольці виїхали з Галичини на роботу до Райху вже наприкінці жовтня 1941 р. А в березні 1942 р. з Дистрикту Галичина до Німеччини урочисто відправляли 100-тисячного робітника [2, с.84]. У газеті “Станіславське слово” від 18 квітня 1943 р. указувалася кількість відправлених працівників з Галичини до Райху. Усього до Німеччини було вивезено 300 тис. 255 осіб: 188 895 чоловіків і 111 360 жінок. З них 220 114 працювали в сільському господарстві, а 80 141 – у промисловості. У статті наголошувалося на виключно добровільному виїзді галицьких українців до Німеччини [30, с.2]. Слід звернути увагу на те, що про кількість дітей, вивезених разом з матерями до Німеччини, не було зазначено.

Частина населення Галичини виїхала на роботу до Райху добровільно, піддавшись на різноманітні агітаційні прийоми німецької влади, у тому числі на публікації про “німецький рай”. Решта українців з Галичини були вивезені до III Райху примусово. Щомісяця кожна округа повинна була відправити до Німеччини 7–8 тис. робітників. Кожний повіт, волость, село мали виконати план щодо здачі “людського контингенту”. Якщо добровольців не було, тоді сільські старости та “мужі довір’я” примусово вносили до списків багатодітні українські сім’ї.

З 20 грудня 1941 р. у приміщенні Українського Окружного Комітету (УОК), яке знаходилося в м. Станіслав на вул. Г.Герінга, проходила реєстрація безробітних українців [5, с.7]. Українцями, зареєстрованими в УОК, опікувалася Українська Установа Зв’язку (УУЗ), яка діяла при Німецькому фронті праці.

У публікації “Опіка над українськими робітниками в Райху” наголошувалося, що при Українському Центральному Комітеті (УЦК) почала діяти окрема Комісія опіки над українськими робітниками з Генеральної Губернії [23, с.4].

УЦК за допомогою Українських Окружних Комітетів проводив різноманітні благодійні акції, спрямовані на збір подарунків з нагоди Великодніх і Різдвяних свят, книжок та інших необхідних речей для українців у Німеччині.

У публікації під назвою “Збираймо книжки для робітників” наголошувалося: “Суспільна опіка УЦК – реферат допомоги робітникам у Німеччині звертається до нашого громадянства зі закликом скласти пожертви в книжках для наших робітників у Німеччині” [13, с.4].

Велику групу публікацій становлять листи українських працівників з Райху, серед них: “Учуся поступово господарювати” [35, с.7], “Навчуся працювати та й другого навчу” [20, с.4], “Заробляю добре” [12, с.4], “Місце добре, праця легка” [19, с.4], “Їсти маю досить” [15, с.7]. Назви листів відображають їх зміст, який був виключно позитивного характеру. Публікація листів галичан, яким “добре жилося” у Німеччині, була одним з удалих прийомів нацистської пропагандистської політики.

Таким чином, нацистські окупанти намагалися в найкоротші терміни поповнити ряди промислових і сільськогосподарських працівників у Німеччині за рахунок населення із завойованих територій, використовуючи при цьому різноманітні пропагандистські методи. У публікаціях української періодики часів німецької окупації цілеспрямовано проводилася агітаційна робота з боку нацистської адміністрації, метою якої було вербування місцевого населення для виїзду на роботу до III Райху. Виключно позитивне відображення в українській легальній пресі умов праці та побуту галичан у Німеччині сприяло збільшенню кількості “добровольців”, які згодом розчарувалися в правильності власного вибору.

1. Андрухів І. О. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х рр. ХХ ст. : історико-політологічний аналіз / І. Андрухів, П. Кам'янський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 364 с.
2. Андрухів І. О. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів, А. Й. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ : Таля, 2001. – 335 с.
3. Відбудова рідного краю // Українське слово. – 1941. – 22 жовт. – С. 2.
4. Відозва до селян Галичини // Українське слово. – 1941. – 10 серп. – С. 1.
5. Вписи до сільсько-господарських шкіл // Українське слово. – 1942. – 18 січ. – С. 7.
6. Галушко М. Українські часописи Станіслава (1879–1944 рр.): історико-бібліографічне дослідження / М. Галушко. – Львів, 2001. – 304 с.
7. Для особистого та загального добра // Станіславівське слово. – 1943. – 31 жовт. – 8 с.
8. Для робітників Української Будівельної Служби // Станіславівське слово. – 1943. – 21 лют. – С. 6.
9. Жіноча служба Україні // Калуський голос. – 1942. – 7 січ. – С. 6.
10. Завдання української служби Батьківщині // Калуський голос. – 1941. – 28 груд. – С. 1.
11. Заклик до всіх мужчин української й польської національності // Українське слово. – 1942. – 29 берез. – С. 5.
12. Заробляю добре // Станіславівське слово. – 1943. – 28 берез. – С. 4.
13. Збираймо книжки для робітників // Станіславівське слово. – 1943. – 11 лип. – С. 4.
14. Із життя жінок в Станіславові // Українське слово. – 1941. – 10 серп. – 4 с.
15. Їсти маю досить // Станіславівське слово. – 1943. – 11 лип. – С. 7.
16. Курилишин К. М. Українська легальна преса періоду німецької окупації: історико-бібліографічне дослідження : у 2 т. / К. М. Курилишин ; Нац. акад. наук України. – Львів : ЛНБ ім. В. Стефаника, 2007. – Т. 1 : А-М. – 639 с.
17. Курилишин К. М. Українська легальна преса періоду німецької окупації: історико-бібліографічне дослідження : у 2 т. / К. М. Курилишин ; Нац. акад. наук України. – Львів : ЛНБ ім. В. Стефаника, 2007. – Т. 2 : Н-Я. – 592 с.
18. Лизанчук В. Оздоровлюймо хворі людські душі / В. Лизанчук // За вільну Україну! – 1994. – 7 жовт. – 4 с.
19. Місце добре, праця легка // Станіславівське слово. – 1943. – 4 квіт. – С. 4.
20. Навчуся працювати та й другого навчу // Станіславівське слово. – 1943. – 21 берез. – С. 4.
21. На службі Батьківщині одні лопатою – другі крісом // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 25 (90). – 20 черв. – С. 1.
22. Обов'язок села у воєнний час // Калуський голос. – 1941. – 14 груд. – С. 2.
23. Опіка над українськими робітниками в Райху // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 13 (78). – 28 берез. – С. 4.
24. Перегляд молодців до будівельної служби // Українське слово. – 1942. – 8 лют. – С. 4.
25. Підготовча школа робітників до Райху // Українське слово. – 1942. – 13 берез. – С. 5.
26. Постанова. Ч. 1 // Українське слово. – 1941. – 17 серп. – 6 с.
27. Почесний обов'язок – служба праці // Станіславівське слово. – 1943. – 24 січ. – С. 7.
28. Реєстрація безробітних українців // Українське слово. – 1942. – 7 січ. – 8 с.
29. Сільсько-господарські школи // Калуський голос. – 1942. – 18 січ. – С. 4.
30. 300 тисяч робітників із Галичини до Райху // Станіславівське слово. – 1943. – 18 квіт. – С. 2.
31. Українська Служба Батьківщині в обличчі нових завдань // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 13 (78). – 28 берез. – С. 1.
32. Українське слово. – 1941. – 22 лип. – С. 4.
33. Там само. – 1942. – 22 берез. – С. 6.
34. Там само. – 1942. – 29 берез. – С. 5.
35. Учуся поступово господарювати // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 9 (74). – С. 7.
36. Черняков Б. І. Окупаційна і легальна періодична преса в Україні 1941–1944 рр.: джерела дослідження : бібліографія / Б. І. Черняков ; Акад. наук вищ. школи України. – К., 2005. – 78 с.

В статтю подана характеристика українських періодических изданій, которіє виходили во время нацистской окупації Станіславщини. Проанализировані основніє групи статей періодических источников по проблеме принудительного труда українців Прикарпаття. Исследовані агітаційно-пропагандистские методы оккупантов, направленные на привлечение к труду наибольшего количества населения края.

Ключевые слова: *періодическіє источники, українська окупаційна преса, нацистская окупація, принудительный труд, Прикарпаття.*

The article deals with the general description of the Ukrainian periodical magazines, that were published on the territory of Stanislavow region during nazi occupation. The basic groups of the articles from periodic sources about the problems of forced work of Ukrainians on the territory of Precarpathian are analysed. The agitation-propagandist methods of invaders directed on attraction to work of the greatest number of the population of region are investigated.

Key words: *periodic sources, ukrainian occupation press, nazi occupation, forced labor, Precarpathian.*